

Měšťanské testamenty a pozůstalostní spisy

Knihy kšaftů královských měst ze středních a východních Čech (aktuální metodika diplomatického výzkumu raně novověké pramenné materie)

The registers of testaments of royal towns from central and eastern Bohemia (current methodology of diplomatics research of early modern source material)

Jana Vojtíšková (<https://orcid.org/0000-0003-1674-7873>)

ABSTRAKT

Předkládaný příspěvek se zaměřuje na představení aktuální metodiky diplomatického výzkumu raně novověkých knih kšaftů z období 16.–18. století, přičemž mj. upozorní na úskalí studia nejstarších dochovaných knih z doby před vydáním Koldínových Práv, tedy nutně i s přesahem do období pozdního středověku. Teritoriálně se studie sice soustředí na oblast středních a východních Čech, kde v posledních letech proběhlo několik systematických pramenných sond, nicméně metodický přístup je aplikovatelný i na prameny dochované v dalších oblastech Čech.

ABSTRACT

Presented contribution focuses on an introduction of the current methodology of diplomatics research of the early modern registers of testaments from the period of 16th to 18th centuries, drawing attention, among other things, to the obstacles of studying the oldest surviving registers from before the publication of Koldín's Rights, thus necessarily extending into the Late Middle Ages. Although the study focuses territorially on Central and Eastern Bohemia, where several systematic source probes have taken place in recent years, the methodical approach is also applicable to historical sources preserved in other areas of Bohemia.

KLÍČOVÁ SLOVA

Čechy; městská diplomatika; městské kanceláře; knihy kšaftů; městské právo

KEYWORDS

Bohemia; municipal diplomatics; town offices; registers of testaments; municipal law

Knihy kšaftů patří k pramenům, které se pro raný novověk nejednou v Čechách dochovaly i ve velmi torzovitých archivních fondech bývalých královských měst. Není to náhoda. Dědické záležitosti totiž tvořily podstatnou část řešených soudních záležitostí, a to nejen u prvoinstančních městských soudů, ale též v rámci agendy apelačního soudu, zřízeného po stavovském odboji v roce 1548 v duchu centralizačních snah Ferdinanda I. a prosadivšího se zprvu zejména jako odvolací instance pro města na území Čech.¹ Důležitost testamentární problematiky pro tehdejší městské obyvatelstvo je zřejmá i ze znění Koldínových *Práv městských Království českého* z roku 1579, kde je věnováno nejvíce artiklů právě dědické praxi, zvláště v rámci rozsáhlých oddílů E a F.² Toto místy až detailní rozpracování právní problematiky způsobilo, že se poslední vůle sepisovaly zejména v případech, kdy chtěl zůstavitel něco změnit či chtěl předejít sporům v rodině. Předkládaný příspěvek se zaměří na představení aktuální metodiky diplomatického výzkumu raně novověkých knih kšaftů z období 16.–18. století, přičemž mj. upozorní na úskalí studia nejstarších dochovaných knih z doby před vydáním Koldínových *Práv*, tedy nutně i s přesahem do období pozdního středověku. Teritoriálně se studie soustředí na oblast středních a východních Čech, kde v posledních letech proběhlo několik systematických pramenných sond.

Na úvod je možno položit si otázku, zda mohou knihy kšaftů, které se stávají oblíbeným badatelským tématem řady historiků i zadávaných absolventských prací,³ přinést z pohledu diplomatiky ještě něco nového, a to především po vydání

- 1 Příkladem dokládá vysoké zastoupení dědických záležitostí v agendě apelačního soudu Kyndl, Josef: *Královéhradecké soudní pře z let 1548–1564* postoupené k apelačnímu soudu. *Východočeský sborník historický* 31, 2017, s. 105–132; Týž: *Novobydžovské soudní pře z let 1548–1564* postoupené k apelačnímu soudu. *Královéhradecko* 10, 2019, s. 189–207.
- 2 Souvislý výklad kšaftovní problematiky je zachycen od artiklu D. XLII do artiklu F. LIX, v souvislostech je však o kšaftech pojednáno i v jiných oddílech (srov. např. artikl C. LV). Kodifikaci naposledy edičně zpřístupnili Malý, Karel a kol. (edd.): *Práva městská Království českého*. Edice s komentářem. Praha 2013.
- 3 V polistopadové éře byla kšaftovní problematice věnována pozornost řady badatelů. Výběrově jmenujme: Bůžek, Václav – Bůžková, Hana – Stejskalová, Jana: *Měšťanské domácnosti v předbellohorských jižních Čechách* (Prameny, metody, stratifikace). *Jihočeský sborník historický* 59,

jiř vzpomínaných Koldínových *Práv*. Na základě mého dlouhodobého výzkumu v oblasti městské diplomatiky a téř s ohledem na mnou vedené bakalářské a diplomové práce zaměřující se na komplexní a kontextuální analýzu knih křaftů si dovolím odpověď kladně. Tento typ pramenů má totiž při uvědomění si jeho specifik vysokou vypovídající hodnotu o řadodennosti městské společnosti a její kultuře v neřširším slova smyslu. Pod takto řiroce pořímané kulturní dějiny je třeba zahrnout i městskou řřední řinnost souřtředěnou do řusobnosti městských kancelářů. Tato městská kancelářská zařízení, jak jsem jiř prokázala v řadě publikačních výstupů,⁴ se v řruběhu řstředověku a raného novověku vyvířela do značné míry spontánně, kdy pod vlivem obecněřších trendů dosahovala řrovně, jeř zrcadřila nejen hospodářskou a demografickou situaci ve městě, ale i stupeň lokální kulturní vyspělosti v neřširším slova smyslu. Kařdou městskou kancelář je proto třeba vnímat jako výraznou individualitu, jejíř počet řísařského personálu odpovídá potřebám města jako celku i potřebám jeho obyvatel. řstředověk ani raný novověk nezná nařřízení, která by královským městům řředepisovala sloření kancelářského personálu.⁵ Změny přináří méně ři více řspěšně až 18. století, důsledněji pak jeho 80. léta v souvislosti s regulací magistrátů.⁶ Obdobně je možno

1990, s. 65–80; Pešek, Jiř: Měřtánská vzdělanost a kultura v řředbřlohorských řechách 1547–1620 (Vřední dny kulturního řivota). Praha 1993. I poté se křafity řtávaly pravidelně tématem řady výzkumů, jak dokládají např. práce Olgy Fejtové ři Michaely Hrubé.

- 4 Výběrově řmenujeme Vojtiřková, Jana – řebesta, Vít: (Králově)hradecké městské kanceláře do roku 1620. Hradec Králově – řstí nad řlicí 2013; řáž: Městské kanceláře a jejich význam pro řtudium řtředověkých a raně novověkých urbánních děřin (na řřkladu řech a Moravy). Mesto a dějiny 5, 2016, s. 28–50; řáž: řtředověké a raně novověké městské kanceláře: řiroké téma pro řiroké využití. řborník archivních prací 68, 2018, 1, s. 85–93; řáž: Královské věnně měřto řaroměř a jeho panství v době řředbřlohorské. řistorikogeografické aspekty řproblematiky. řistorická geografie 45, 2019, 2, s. 239–261; řáž: K počtu obětí morových epidemií zachycených řředbřlohorskými narativními řistoriografickými prameny. řřpadová řtudie z královského věnného města řaromě. In: ř archivn ke řtudentům a zase zpět. Věnováno řvaně řbelové k řivotnímu řubilou, Praha 2021, s. 198–207.
- 5 řpecifický řřpad nastal po řtavovském odboji 1547 v potrestaných královských městech s ustanovením královských rychtářů. řito zeměpanřti řředníci – věřeno na řradci Králově – řřadováli ve řvých domácnostech a podle řtreby komunikovali zejména s řeskou komorou. řisivy si obvykle i sami psali. řebyli tedy součásti městské kanceláře. ř přídělením odřmrtní agendy se rychtář řeznal dobře městského řráva dostávali do řrobřmů, a proto je dolořeno, ře panovník vyzýval po sobě řdoucí řřední radní řísaře, aby byli rychtář ři komplikovaných kauzách nápomocni. řroto se v takovýchto řísemnostech objevuje řísmo řředního radního řísaře. řodpis a řečet je ovšem rychtářova, a je tedy třeba tyto řísemnosti řápat jako vlastní rychtářovu agendu. Vojtiřková, J. – řebesta, V.: (Králově)hradecké městské kanceláře, s. 301–308.
- 6 ř regionu východních řech řřipomeňme pionýřskou a řtále velmi cennou práci řudmil řědkové o regulaci řitomyřského magistrátu: řědková, řudmila: řrganizace a řísemnost ř regulovaného magistrátu v řitomyři. řborník archivních prací 13, 1963, 2, s. 205–240. K výzkumu kancelář ř8. století Vojtiřková, Jana: ř dosavadního výzkumu městských kancelář ři řechách v době ř8. století (zejména na řřkladu vybraných východočeských královských věnných měst). řornova. řevue řeské společnosti pro výzkum ř8. století 10, 2020, 1, s. 71–83,

nazírat i na vydávání a vedení městských úředních písemností. Ve společnosti se postupně prosazují určité trendy, jež jsou konkrétní městskou komunitou přijímány podle jejich potřeb i možností. Do tohoto procesu vstupují rozmanité externí i interní faktory a události, mezi nimiž je nezbytné vytipovat ty, které lokální úřední písemnou produkci zásadnějším způsobem ovlivňují. Rekonstrukce tohoto dobového kontextu, při níž hrají důležitou roli i dějiny správy, je tak prvotním předpokladem k rozvinutí výzkumu dochované úřední materie, a to i v námi sledovaném raném novověku.

V našem zorném poli jsou knihy kšaftů a metodika jejich výzkumu. Abychom překročili formální vnější a vnitřní diplomatický rozbor, lépe prameni porozuměli a maximálně vytěžili informace mezi řádky, je třeba znát kořeny procesu formování kšaftovních knih v Čechách. Písemné zachycování kšaftů je doloženo už od 14. století v tzv. pamětních knihách, tedy v knihách nejčastěji smíšeného charakteru, a to za účelem zřehlednění odkazů určených záduším či špitálům.⁷ Vyspělejší města pražského právního okruhu dospěla k potřebě vytvořit si knihy kšaftů jako samostatný typ úředních knih, jejichž zápisy dosahují již autenticity, hodnověrnosti, v 15. století. Na Starém Městě pražském k tomuto procesu došlo nejpozději v roce 1448, přičemž předstupněm bylo vedení smíšené úřední knihy zachycující vedle kšaftů i udělování měšťanského práva.⁸ V souvislosti s výraznou proměnou městského obyvatelstva za husitských nepokojů to byl zcela pragmatický krok, jehož význam nelze podceňovat. V jiných vyspělejších městských kancelářích se kniha kšaftů vyhraňuje o něco později. Mohla k tomu přispívat i znalost *Praxis cancellariae* Prokopa písaře z doby okolo roku 1456, která příkladně dokládá popis kancelářské praxe na Novém Městě pražském a mj. již vzpomíná určitou systematiku městských knih. Náležitou pozornost věnuje i testamentární praxi.⁹ Purkmistr měl na požádání testátora vyslat dva radní s písařem, který měl na list papíru nebo do svého manuálu zapsat testament formou regestu. Po uplynutí měsíční lhůty, stanovené kvůli možným protestům, mohl být testament přepsán do městské knihy, nebo do podoby listiny zpečetěné rychtářem a dvěma

kde je mj. upozorněno na velký badatelský potenciál této problematiky, kdy se nabízí aplikace normativně-komparativní metody sledující připravenost či nepřipravenost městského prostředí na přicházející reformní nařízení.

- 7 Příkladně vzpomeňme hradeckého písaře Fridricha, který k roku 1411 založil specializovanou knihu testamentů, obsahující měšťanské odkazy chudým, špitálu sv. Antonína, kostelu sv. Duha a jeho oltáři sv. Vavřince a též špitálu sv. Anny. Významnou část pramene, který měl taktéž pamětní charakter, opsal do svých hradeckých dějin K. J. Biener. Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecké městské kanceláře, s. 87–88.
- 8 Pátková, Hana – Smolová, Věra – Pořízka, Aleš (edd.): *Liber vetustissimus Antiquae Civitatis Pragensis 1310–1518*. Praha 2011, s. 52.
- 9 Mareš, František (ed.): *Prokopa písaře Nového Města pražského Praxis cancellariae*. Praha 1908, zvl. s. 5–6. K testamentární praxi a podobě testamentů srov. tamtéž, s. 19–25.

konšely.¹⁰ Jak jsme již naznačili, Koldínova *Práva*, těžící velkým dílem ze staroměstské právní a soudní praxe, tuto problematiku zachycují významně rozpracovanou a zrcadlí stav s posílenou autoritou městské rady a městských knih, jež jsou výlučnou platformou pro zaznamenání úředně schváleného kšaftu. I tyto faktory jsou při výzkumu velmi dobře sledovatelné a vybízejí k rozmanitým pramenným sondám, včetně obecných úvah o chápání našich raně novověkých městských knih jako specifické diplomatické kategorie, jež se vyvinula vlivem určitých kulturních podmínek a nabyta vydáním Koldínových *Práv městských* definitivně autoritativní povahy, kdy právě zápis do městské knihy završoval celý právní proces, dotýkající se v námi sledovaném kontextu testamentární praxe.¹¹

Prozatím jsme věnovali pozornost předním pražským městům, jejichž vliv na vývoj městských knih je nezpochybnitelný. Příkladně proto uvedme z oblasti středních a východních Čech, kdy se ve vybraných královských městech objevují vyhraněné knihy kšaftů. V případě Kutné Hory, tradičně druhého města království, pochází nejstarší kniha kšaftů z let 1489–1544.¹² Jak doložila má diplomantka Michaela Holubová, jejím předchůdcem byly knihy memorabilií, dochované od roku 1462,¹³ tedy ještě smíšené knihy, obsahující i kšaftovní agendu.¹⁴ Nejstarší dochovaný kutnohorský kšaft zachycený v tamních městských knihách lze s ohledem na torzovitost tamní středověké materie vzácně doložit k roku 1428 v *Liber hereditarium antiquus* z let 1424–1501.¹⁵ Protože je tato trhová kniha již vyhraněná, je třeba uvažovat o možnosti evidence kšaftů v nějaké další knize, jistě ještě smíšeného charakteru. Z metodického hlediska je třeba připomenout i vazby na Jihlavu, kam se po husitském převratu uchýlila část kutnohorského obyvatelstva vyznávajícího pod jednou způsobou. Nacházíme proto už v první polovině 20. let 15. století v jihlavské pamětní knize z let 1408–1473 kšafy kutnohorského obyvatelstva, které v duchu jihlavských zvyklostí odkazuje nemovitý i movitý majetek zanechaný v Hoře.¹⁶ Zachycené souvislosti dokládají, jak je rekonstrukce dobového kontextu základem i k realizaci diplomatického výzkumu komplikovaného

10 K tématu podrobněji Jiřová, Kateřina: Novoměstský písař Prokop. *Historia Slavorum Occidentalis* 1, 2012, 2, s. 143–150.

11 K tomu srov. chápání městských knih v novověku badateli z německy mluvících zemí. Naposledy se k problematice systematictěji vyslovil M. Hochedlinger. Hochedlinger, Michael: *Aktenkunde. Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit*, Wien – München 2009, s. 33–37.

12 Státní okresní archiv Kutná Hora (dále SOKA Kutná Hora), Archiv města Kutná Hora, Kniha kšaftů 1489–1544, kn. č. 403.

13 Tamtéž, *Registrum rubeum parvum* 1462–1478, kn. č. 7.

14 Holubová, Michaela: Kutnohorské knihy testamentů a inventáře do roku 1620 (Diplomatická analýza pramenné základny). Diplomová práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2017, s. 221.

15 SOKA Kutná Hora, Archiv města Kutná Hora, *Liber hereditarium antiquus* 1424–1501, kn. č. 361, fol. 1r.

16 Srov. Státní okresní archiv Jihlava (dále SOKA Jihlava), Archiv města Jihlava, odd. Úřední knihy a rukopisy, Městská kniha III radní 1408–1473, inv. č. 3, např. fol. 78v–79r.

torzovitostí pramenné základny. Aktuálně to dokládá i výzkum mé doktorandky Evy Trnkové,¹⁷ která v torzovitě dochované materii zkoumala v rámci bakalářské a diplomové práce dvě nejstarší knihy kšaftů z let 1511–1547 a nyní realizuje komplexní diplomatickou analýzu tamní nejstarší vedené knihy kšaftů z let 1488–1514.¹⁸ Autorka mj. doložila, že v 1. polovině 16. století mohly být kšafy vedeny v listinné formě, nebo v podobě zápisu v městské knize, tedy stav vzpomínaný v polovině 15. století Prokopem písařem. Tento fakt je proto třeba ověřovat a zohledňovat při vnitřním diplomatickém rozboru knih kšaftů dochovaných z doby před vydáním Koldínových *Práv*, neboť nelze automaticky považovat dochované zápisy (i při kompletnosti úřední knihy) za celistvý obraz kšaftovní činnosti v našich městech.

Ze středních Čech se přesuňme do východočeské Chrudimi, jejíž dochované testamentární knihy analyzoval můj diplomant Martin Dušánek.¹⁹ Dochovaný *Liber contractuum* vedený v letech 1439–1505 jako smíšená úřední kniha mj. obsahuje 230 testamentů. Její následovnice s počátkem v roce 1483 se již více vyhraňuje a obsahuje jen tři závěti. Na první kontraktní knihu tak plynule navázala již samostatná kniha kšaftů z let 1505–1614.²⁰ Další příklad kontextuálního výzkumu, kdy nelze pouze zkoumat vybranou městskou knihu, ale je třeba věnovat pozornost i knihám starším, popř. následně dochovaným. Obdobně je třeba při výzkumu raně novověkých kšaftovních knih sledovat i jejich místo v knižním úředním systému, který se rozrůstá o další typy knih agendou příbuzných. Vzpomeňme např. knihy dědických přípovědí, jež obsahují zápisy přípovědí zákonných dědiců k nemovitostem v pozůstalosti zesnulého, badateli oblíbené knihy inventářů, zachycující soupisy a popisy movitého i nemovitého majetku, který náležel jedinci v době jeho smrti, nebo sirotčí registra, tedy knihy pro správu sirotčího jmění a ustanovení poručníků.²¹

Vedle výše vzpomenutých důvodů, jež přispěly v 15. století k systematictější evidenci kšaftů, sehrálo v Čechách svou roli v dědické praxi jistě již v roce 1372 privilegium Karla IV. určené obyvatelům královských měst a následně potvrzené

17 Trnková, Eva: Kouřimská kniha testamentů z let 1511–1547. Bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2021; též: *Liber testamentorum civitatis Gurimensis* (1488–1514), diplomová práce na HÚ FF UHK, Hradec Králové.

18 Státní okresní archiv Kolín (dále SOkA Kolín), Archiv města Kouřim, Kniha testamentů Kouřim 1511–1547, inv. č. 180, kn. č. 175; Národní knihovna ČR, *Liber testamentorum Gurimensis* 1488–1514, XI. C. 11.

19 Dušánek, Martin: *Knihy testamentů východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620*. Bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2015, s. 55–56.

20 Státní okresní archiv Chrudim (dále SOkA Chrudim), *Liber contractuum ab anno 1439*, inv. č. 360, kn. č. 154; *Liber contractuum ab anno 1483*, inv. č. 362, kn. č. 155; *Liber testamentorum 1505–1614*, inv. č. 367, kn. č. 159.

21 K rekonstrukci tohoto typu pramenů v hradecké městské kanceláři srov. Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králově)hradecká městská kancelář, s. 241, 248–251.

i Václavem IV. Díky jeho zisku mohli měšťané 26 tehdejších královských měst, mezi nimiž bychom našli i města litoměřického právního okruhu, svobodně disponovat s majetkem, a to podle ustanovení staroměstského práva.²² Právě příslušnost k právnímu okruhu považují při výzkumu kšaftovních knih a jejich předchůdců za klíčovou k pochopení řady specifíků v době před vydáním a přijetím Koldínových *Práv*. Skvělý vhled do problematiky poskytla analýza dvou nejstarších dochovaných královédvorských knih – tzv. *Knihy papírové* a *Knihy pergamenové* – smíšených úředních knih s počátkem v 15. století, které v rámci své diplomové práce zpracovala pod mým vedením Barbora Bönschová, provdaná Herčíková. Ještě na přelomu 15. a 16. století písař rozlišuje mezi registry, za která považuje i *Knihu papírovou*, v podstatě radní manuál, a knihami městskými, které reprezentuje *Knihu pergamenovou*, s tehdejší autoritou zápisu. Pro naše téma je zásadní její zjištění, že od poloviny 15. století se začínají nejprve po jednotlivcích objevovat kšafy sepsané podle staroměstského práva, kolem přelomu 15. a 16. století se jejich počet již výrazněji zvyšuje a začíná úměrně klesat počet tzv. vzdání majetku, tedy postoupení majetku před zahájeným soudem; v podstatě jde o společný kšaft, jenž oběma partnerům umožňuje vzájemné dědění.²³ Tento způsob ještě vzpomíná Brikcí z Licska, který rozpracovává vzdání pro případ smrti.²⁴ Koldín už vzpomíná zápisy, „jimiž manželé společně vzdání statkův sobě činí k živému obdržení“, tedy z práva dědického se institut přesunul do práva manželského.²⁵ Dvůr je tak příkladem města, které s nástupem 16. století začíná upřednostňovat kšaft před uplatňováním původního významu vzdání majetku, pocházejícího z magdeburského práva. Nejstarší kniha kšaftů tu s ohledem na tuto proměnu byla vedena od roku 1506, v současné době je však deperditem. Na ni navazuje dochovaná kniha kšaftů z let 1571–1720.²⁶

Příkladem dokládá proměnu významu institutu vzdání majetku královéhradecká kniha svatebních smluv z let 1562–1622, která obsahuje vedle dominantně zastoupených svatebních smluv i zadání majetku, tedy ona vzdání.²⁷ Hranici spatřujeme k podzimu roku 1571: zatímco zápis z 26. října je ještě zadáním pro

22 Čelakovský, Jaromír (ed.): CIM II, Praha 1895, č. 455–490, s. 649–664.

23 Bönschová (= Herčíková), Barbora: Tzv. Pergamenová kniha a Papírová kniha (Diplomatický rozbor dvou nejstarších dochovaných královédvorských městských knih). Diplomová práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2018. Autorka výzkum dále prohloubila ve studii Táž: Tzv. Pergamenová a Papírová kniha (Diplomatický rozbor nejstarších dochovaných královédvorských knih). Sborník archivních prací 69, 2019, 2, s. 309–343.

24 Hrubá, Michaela: Zvonění na sv. Alžbětu. Praha 2011, s. 111.

25 Malý, K. a kol. (edd.): Práva městská Královský českého, s. 462.

26 Státní okresní archiv Trutnov (dále SOKA Trutnov), Archiv města Dvora Králové nad Labem, Kniha kšaftovní 1571–1720, inv. č. 70, kn. č. 60. K tématu podrobněji Dušánek, M.: Knihy testamentů východočeských věnných měst, s. 59–61.

27 Základní diplomatickou analýzu pramene poskytuje Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecké městské kanceláře, s. 211–216.

případ smrti, k 23. listopadu je zachyceno zadání v duchu později vydaných Koldínových *Práv*.²⁸ Dodejme, že podle *Práv* a článku C. LV bylo možné uzavřít buď svatební smlouvu, nebo tzv. vzdání majetku, „jimiž manželé sobě statky tak společně zavazují, a odevzdávají.“ Existence jedné z těchto smluv však způsobovala, že „již jiných zápisův ani kšaftův na ty statky činiti ani žádným jiným způsobem od sebe statkův těch odcizovati nemohou. [...] Leč by se tíž manželé, nepojavše ze jména dětí svých do téhož zápisu, aneb že by děti jejich zemřely, sami dobrovolně z něho propustiti a jinak se v tom opatřiti chtěli.“²⁹ Znalost tohoto právního zázemí je pro interpretaci dochovaných kšaftovních knih nesmírně důležitá. Potvrzuje se tak opět nutnost zkoumat písemnosti v dobovém kontextu, který dotvářejí i další dochované úřední knihy s příbuznou agendou a též dobrá znalost dobového práva. Vidíme, že i knihy svatebních smluv a jejich zápisy mohou vysvětlovat důvod, proč někteří měšťané kšafty nezhotovili: potřebné při optimálních rodinných poměrech řešila uzpůsobená svatební smlouva, nebo vzdání majetku. Současně si na příkladu právního institutu vzdání majetku a míry jeho užívání v prostředí našich měst můžeme povšimnout, jak jen pozvolna ustupovala zažitá dobová praxe dalším, progresivnějším způsobům řešení majetkových a dědických záležitostí uvnitř rodiny, nebyla-li k dispozici oficiální kodifikace městského práva.

Ani kšaftovní knihy neunikly někdy zkáze, a proto je třeba uvažovat i nad otázkou deperdit, jak jsme již naznačili výše.³⁰ I z náhodně dochovaných zpráv lze s velkou opatrností skládat informace o pramenné materii nenávratně zaniklé. Připomeňme znovu příkladně Hradec Králové, kde je nejstarší dochovaná kniha kšaftů až z let 1612–1745 a je v pořadí pátou kancelářskou zřízenou, přičemž nejstarší byla vedena jistě k počátku 16. století, kdy hradecký historiograf F. de P. Švenda vzpomíná knihu kšaftů s pořadovým číslem jedna, z níž čerpal informace pro své analisticky vedené dějiny Hradce Králové.³¹ Ze Švendových odkazů lze též odvodit, že v pořadí čtvrtá kniha byla vedena v letech 1562/1563–1612. Zachycuje tak mj. i období jedné z největších katastrof v dějinách města, kdy v důsledku morové epidemie zemřelo kolem 4.500 lidí. Údaj byl v rámci dílčího výzkumu verifikován a lze ho považovat za důvěryhodný.³² Vrátime-li se k dochované knize kšaftů, z její pořadové číslovky je patrné, že knihy testamentů

28 Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOKA Hradec Králové), Archiv města Hradec Králové, Kniha svatebních smluv 1562–1622, inv. č. 330, kn. č. 41.

29 Malý, K. a kol.: *Práva městská Království českého*, s. 137.

30 K výzkumu deperdit srov. zvláště rekonstrukci hradecké úřední materie: Vojtíšková, J. – Šebesta, V.: (Králové)hradecká městská kancelář. K tématu též Vojtíšková, J.: Torzovitost pramenů v kmenovém archivním fondu: Lze v takovém případě psát syntézu městských dějin? In: *Jak psát dějiny velkých měst*. Brno 2016, s. 322–328.

31 Švenda, František de Paula: Druhý železný obraz města Králové Hradce nad Labem. Rozdíl II. Hradec Králové 1802, s. 38 a 44.

32 Vojtíšková, Jana: Morová epidemie v Hradci Králové roku 1599. Případová studie k raně novověkým morovým ranám v českých zemích. *Královéhradecko* 12, 2021, s. 163–172. Studie

už měly ve městě dlouhodobou tradici. I když je třeba jejich počet posuzovat s opatrností, lze potvrdit, že koresponduje i s lidnatostí města, jehož populace se v předbělohorské době odhaduje kolem 7 000–8 000 obyvatel.³³ Dodejme, že v pořadí šestá hradecká kniha kšaftů se s pátou částečně překrývá a je z let 1743–1780.³⁴ Právem se vynořuje otázka, proč bylo v počátcích vedení kšaftovních knih tolik jejich exemplářů a proč se přibližně od počátku 17. století, viděno hradeckou materií, tento vývoj zpomalil?

Nejen dočasný výrazný pokles obyvatelstva, který přinesly události třicetileté války, ale zejména ukotvení právní praxe ve společnosti v podobě Koldínových *Práv* i jejich stručnější verze – *Summy* – snížilo zřejmě nejen v Hradci větší potřebu pořizování kšaftů.³⁵ Setkáváme se tak s nimi zejména v případech zbožných odkazů či při řešení nějakých komplikovaných rodinných vztahů a snaze změnit posloupnost dědiců. Motívem mohlo být i zachycení zadluženosti kšaftujícího, jehož závazky přecházely na dědice. Např. jaroměřská kšaftovní kniha z let 1688–1717,³⁶ které věnovala v rámci bakalářské práce pozornost má studentka Ivana Vejvodová, dokládá pro jednotlivé roky již jen jednotky zápisů v rozmezí žádného až tří, výjimečně čtyř zachycených kšaftů. Studentka, která si zvolila pramen z nevelkého královského města, údaje porovnávala s informacemi zapsanými v dochované matrice. Za uvedené období kšaftovalo z 835 zemřelých, kteří mohli kšaftovat, pouze 60 z nich, tedy zhruba každý čtrnáctý. Studentka však ve své práci zachytila i další velmi cenné postřehy. Za pozornost tak zejména stojí její zjištění, že ve světle právněhistorické analýzy zachycených zápisů Jaroměřští dodržovali ustanovení Koldínových *Práv*. Její paleografická analýza potvrdila přítomnost jednoho radního písaře a napomohla k rekonstrukci městské kanceláře na přelomu 17. a 18. století, jež nedosahovala příliš valné kvality. Dokládá to posléze k roku 1719 výtka vizitační komise, která označila radního písaře za lenocha, který nevede ani radní manuál. Poznatky o jaroměřské městské společnosti dokreslilo i zjištění týkající se proměn v intulacích, objevujících se v úvodu kšaftu. Jejich text dokládá pěstování kultu některých světců v době další fáze utvářené barokní zbožnosti, do níž též spadá sledovaná kniha. Studentka tak příkladně doložila, že i prameny z pokročilého raného novověku má smysl podrobovat komplexní diplomatické analýze, neboť mohou opět přinést řadu velmi zajímavých informací o městském prostředí a jeho kulturní úrovni v nejširším

mj. prokázala velmi obdivuhodnou obrodnou sílu, kdy se rychle dařilo město osídlit novým obyvatelstvem.

33 Mikulka, Jaromír: Dějiny Hradce Králové I/2, Hradec Králové 1997, s. 217.

34 SOkA Hradec Králové, Archiv města Hradce Králové, Kniha závětí V 1612–1745, inv. č. 418, kn. č. 129; Kniha závětí VI 1743–1780, inv. č. 419, kn. č. 130.

35 Jinou situaci zachycuje např. pražský výzkum, jak dokládá ve svých výzkumech Nového Města pražského Olga Fejtová.

36 Státní okresní archiv Náchod (dále SOkA Náchod), Archiv města Jaroměř, Kniha kšaftů a pozůstalostních inventářů 1688–1716, inv. č. 59, kn. č. 57.

slova smyslu. V případě Jaroměře je to též poznatek, že i přes velkou a vleklou právní kauzu, v níž se Jaroměřští snažili trvale změnit právní status obyvatel svých šosovních vesnic, byly kšafty těchto vesničanů tradičně zaznamenávány společně s kšafy městského obyvatelstva.³⁷

Badatelsky podnětné je i sledování dobového pojmenovávání písemností. Jak již bylo uvedeno, ještě na přelomu 15. a 16. století Dvorští rozlišovali mezi „*registry*“ a „*městskými knihami*“. Koldínova *Práva* z roku 1579 předepisují základní podobu zápisů, konkrétní typologii městských knih však prozíravě neuvádějí, čímž předchází problémům v menších městech, kde tak bylo i nadále možné vést smíšené soudní knihy.³⁸ U agendy, kterou bychom dnes chápali jako písemnosti vzešlé z oblasti soudnictví nesporného, tak Koldín používá pouze pojem „*městské knihy*“, do nichž má být zápis, jehož podoba je na příkladech předepisována, zachycen. Za pozornost stojí, že staročestina zpravidla používala plurál, nikoli singulár „*městská kniha*“. Z našeho pohledu šlo tedy o podstatné jméno pomnožné. Jestliže se kšaftovní agenda vyhranila do podoby samostatné městské knihy, pojmenovával ji kancelářský personál podle svého uvážení. Např. z předbělohorského Hradce Králové je doloženo zrušení a nahrazení kšaftu z roku 1610, který byl zachycen „*knihami městskými tébož města Hradce nad Labem, jenž čtvrté kšaftovní slovou*“.³⁹

ZÁVĚR

Knihy kšaftů náleží k pramenům, které jsou badatelské obci velmi dobře známy. Předkládaná studie představila tento typ pramenů pohledem diplomatiky, přičemž se soustředila na prezentaci aktuální metodiky výzkumu, kterou autorka příspěvku rozvíjí ve vlastních pramenných sondách a do níž zasvěcuje při vedení absolventských prací i studenty Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové. I když článek teritoriálně shrnuje nejvýznamnější výsledky výzkumu vybraných testamentárních knih z oblasti středních a východních Čech, může být východiskem pro studium tohoto typu pramenů i v dalších oblastech Čech. S velkou opatrností je třeba zkoumat zejména knihy kšaftů z doby před vydáním Koldínových *Práv městských* (1579). Při překročení formálního diplomatického rozboru

37 Podrobněji Vejvodová, Ivana: *Diplomatický rozbor jaroměřské knihy kšaftů a pozůstalostních inventářů z let 1688–1716*. Bakalářská práce na KPVHA FF UHK, Hradec Králové 2022.

38 Jedinou výjimkou, tedy samostatným typem knih, jsou u Koldína knihy černé pro zapisování útrpných výslechů, tedy agendy, již bylo pro její dobové chápání nutno vydělit. Malý, K. a kol.: *Práva městská Království českého*, s. 335. K problematice podrobněji Vojtíšková, Jana: *Vliv kodifikace Koldínových Práv městských z roku 1579 na vedení městských knih úředních knih v Čechách*. In: *Formy a premeny diplomatickej produkcie v novoveku I*, Bratislava 2019, s. 136–148.

39 SOKA Hradec Králové, Archiv města Hradec Králové, Kniha závětí 1612–1775, fol. A1r.

je možno velmi úspěšně rozvinout kontextuálně pojatý výzkum, jehož výsledky mohou významně přispět k poznání kulturního vývoje sledované lokality v nejširším slova smyslu. Pod takto široce chápané kulturní dějiny je vedle výzkumu měšťanských domácností a zbožných odkazů možno mj. zahrnout i rekonstrukci dobové městské kanceláře a před přijetím Koldínových *Práv* i transformaci okruhů městského práva. Předpokladem je aplikace interdisciplinárního výzkumu v účelně vymezeném dobovém kontextu. I když s vydáním Koldínových *Práv* klesá ve sledované oblasti Čech počet zakládaných knih kšaftů, neboť kšafy byly s ohledem na ustálení dobové praxe uzavírány spíše jen v případě nějaké komplikované rodinné situace či v případě zbožných odkazů, zůstávají tyto prameny velmi cenným zdrojem rozmanitých informací, a je proto na místě věnovat i jim náležitou badatelskou pozornost. Také u těchto knih testamentů by však měla být nejprve provedena komplexní diplomatická analýza pramene, stanovující jeho historickou hodnotu a výpovědní potenciál.